

УДК [821.161.2: 7.034.7] Шевченко

О. В. Кулікова

МОТИВ СВЯТОСТІ Й ПОКАЯННЯ У ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА

Поетична та прозова творчість Тараса Шевченка глибоко закорінена в літературі попередньої доби, зокрема в літературі часів бароко, представлені такими яскравими літературними пам'ятками, як «Книга житій святих» Д. Ростовського, «Мир з Богом чоловіку» І. Гізеля, «Ключ розуміння» І. Галятовського, «Богогласник», літописи Г. Граб'янки, С. Величка, «Історія Русів» тощо. Сьогодні можна говорити про наукову базу питання звернення Т. Шевченка до літератури бароко, зокрема до її мотивів. Історики літератури, а саме, Юрій Івакін, Станіслав Росовецький, Ярослав Розумний, Юрій Барабаш, Леонід Ушкалов та ін. вже звернули увагу на те, що притаманні агіографічній літературі мотиви присутні як в поетичному, так і прозовому доробку Шевченка. Метою даною статті є дослідити як саме вони трансформуються у творах Т. Шевченка.

Мотив «досягнення святості» є одним із провідних в агіографічній літературі. У літературі бароко святість проявляється на рівні побуту з його повсякденними турботами [1, с. 41]. Дуже часто центральними персонажами житія є звичайні люди, чий подвиг полягає у звичайному людинолюбстві, і ці люди не завжди належать до вищих соціальних станів. Проте вони володіють такими цнотами, як милостивість, любов до ближніх, що і приводять їх до святості. Наприклад, у «Житті Філарета Милостивого» показано, як матеріальні блага, подаровані святителем Філаретом бідним, принесли йому духовні плоди [6, с. 8-34]. Наслідуює таку особливість житійного жанру і Т. Шевченко. У творчому доробку письменника є чимало таких прикладів, коли він наділяє «праведними» рисами звичайнісіньких своїх персонажів. Про це докладно писали Л. Ушкалов, І. Ісіченко, С. Росовецький та інші. Саме в такому дусі Шевченко зображує Лукію, героїню повісті «Наймичка». Невипадковим є і те, що до основного сюжету поет вмонтовує розповідь, як Лукія слухає

історію про Марію Єгипетську, котра в молоді роки була грішницею, але молитвою та аскетичним життям набула святості. Лукія на взір Марії Єгипетської теж обирає собі шлях наслідування святої – вона поститься, говіє, причащається та до півночі, стоячи на колінах і плачучи, молиться Богу. Вплив житійної літератури на повість виявляється ще й у присутності іншого мотиву – сумирності: Лукія, на взір святих, котрі ніколи не нарікали на долю, не перестає дякувати «Всемилосердому Богу за ниспосланное ей счастье!» [12, с. 116].

І це не єдиний приклад. Персонажі Шевченкової як поезії, так і прози майже всі шукають шляху до набуття якщо не святості, то прощення гріхів. Мотив досягнення святості в бароковій літературі йде поряд із мотивом покаяння. Чимало агіографічних оповідань мають в основі сюжету мотив «покаяння». Це і «Житіє Марії Єгипетської» [7, с. 5-24], і «Пам'ять блаженної Таїсії» [8, с. 304-307].

Мотив покаяння є наскрізним і для творчості Шевченка. Ще у своїх ранніх творах, наприклад, у поемі «Гайдамаки», Шевченко, попри те, що прославлює Гонту як чоловіка, що повстав проти ворогів, засуджує його за кровопролиття і зображує Гонту в каятті. І його покаяння якоюсь мірою нагадує покаяння, характерне для агіографічних повістей. Ю. Барабаш називає каяття Гонти розкаянням, тому що із «суто церковного погляду таке каяття не може бути визнане канонічним». Учений пояснює це тим, що «каяття – одне із семи таїнств, установлене самим Христом: «Кажу вам, але як не покаєтесь, усі загините...» (Лк. 13: 3). Від часів апостольських Церква знає два види каяття: відкрите, перед усією церковною спільнотою, і потаємне, перед священником. Каяття Гонти двічі потаємне: він йде не до людей, не на сповідь до храму, він кається перед лицем самого лишень Господа, не чекаючи і не бажаючи собі прощення і відпущення собі прощення, відпущення страхітливого гріха...». Таке каяття, за словами Ю. Барабаша, відповідає «духу християнства» [2, с. 541]. На підтвердження цього можна згадати покаяння перед лицем Бога в «Житії блаженної Таїсії». Почувши від старця, що є покаяння для грішників, Таїсія залишила всі суетні справи й пішла за старцем із твердим наміром залишити гріховне життя:

«Возьми меня отсюда и веди, куда ты знаєш, гді бы я могла найти собі місто, удобное для покути. Когда наступила полночь, старец пробудился, так как увиділ світ на небі. Подняв свои очи кверху, старец увиділ огненную полосу, шедшую с неба по направлению к Таисии, он заметил, что ангелы Божіи возносили к Небу душу Таисии, и был к нему глас с Неба, говоривший: – Покаяніе ея, принесенное в один час, для Бога пріятніе покаянія, продолжающагося долгое время; потому что в последнем случае не бывает у кающихся такой теплоты в сердці» [8, с. 307].

У поемі «Варнак» (1848) мотив каяття теж є найголовнішим складником сюжету, який розкривається за допомогою ще одного барокового мотиву «чуда»: Варнак несподівано розкаюється, побачивши київські святині: «У Києві, мов на небі... / О Боже мій милый! / Який дивный Ти. / Я плакав / До полудня плакав» [11, с. 74]. С. Росовецький писав, що «розкаяння варнака» є відповідником чуда, яке траплялось після смерті святого [5, с. 339]. Підтвердженням того, що мотив покаяння має тут барокові корені, є й те, що покаяння супроводжується «сльозами та плачем», – обставина, дуже характерна для барокової прози. Власне кажучи, цей мотив походить з Книги Псалмів (псалом 31) та з розповіді про розмову Товії з ангелом, сенс якої полягає в тому, що світ цей є сповнений плачу та скорботи, а його слава скороминуща. Завершується Шевченкова поема мотивом всепрощення та примирення, що теж має барокове підґрунтя. Щоправда, існує думка, що в даному разі поет «сатиризує невинність гріха й розкаяність своїх месників-“варнаків” як у повісті, так і в поемах “Варнак” та “Москалевих криницях”» [14, с. 107]. Проте існує й інша думка, згідно з якою ці твори у Шевченка є виховними [3, с. 55-56], отже говорити про сатиру тут навряд чи випадає. На нашу думку, ці барокові мотиви відповідають духові християнства, саме такого, взіреть для наслідування якого намагались створити барокові автори. У свою чергу, Т. Шевченко використав ці мотиви для висвітлювання образу гуманної людини [14, с. 92], з одного боку, а, з другого – написав твори у дусі барокової агіографії з провідними повчальними елементами.

Мотив покаяння зринає і в поемі «Відьма» (1847), в епізоді смерті старого пана, винного в нещастях і головної героїні, і її доньки. У даному разі Шевченко описує його смерть з використанням народних повір'їв: «Уже його, лукавого, / Сакраментовали, / Клади долі на соломі, / І стелю знімали, / Не вмирає... І лікарі / Нічого не вдіють» [10, с. 390]. Смерть тільки тоді приходить до нього, коли він попросив прощення в Лукії. Лукія прощає його й читає молитву «Отче наш». До мотиву покаяння додаються також барокові мотиви примирення, всепрощення й молитви, які є наскрізними в євангельському вченні, а відповідно широко застосовані в проповідницькій та агіографічній літературі. В останньому епізоді поеми Т. Шевченко дотримується всіх правил християнського благочестивого життя, численні приклади якого відображено в літературі бароко. Слід сказати, що в даному разі Шевченко відтворює ще й народний світогляд православних християн, що проявляється в дотриманні ними всіх правил, яких їх учать церковні пастирі, а вони, у свою чергу, набувають цього вчення через святі книжки, серед яких головне місце завжди посідала агіографія: «Заснув ворог перед нею, / як мала дитина, / А її за свою душу / Молитись покинув / Сорокоуст наймала / У Київ ходила / Та за пана покійного / Господа молила» [10, с. 391].

На пильну увагу при розгляді питання значення мотиву розкаяння у творчості Шевченка заслуговує записана ним до «Букваря южнорусского» «Дума про пырятинского поповича Олексия» [13, с. 234]. Свій «Буквар» Шевченко уклав у 1861 р., тобто вже наприкінці життя. Він писав його з метою залишити після себе повчання для майбутнього покоління тої мудрості, яку сам набув за все життя. Поет хоче донести до людей, що немає нічого важливішого в житті, як усвідомлення того, що незважаючи ні на які обставини, треба шанувати церковних пресвітерів, уникати гріха й обов'язково приносити Богові покаяння. І саме те, що він хотів сказати наостанок, він передає, записуючи до свого Букваря «Думу...»: «Якъ я изъ города зъ Пырятина, панове, выизджав, / Опрощенья зъ пан-отцем и зъ пани-маткою не бравъ; / И на своего старшого брата великій гнів покладавъ, / И близьких сусидив хлеба й соли безневинно збавляв; / Диты

малії, вдови стариї стремнем у груди штовхав; / Противь церкви, дому Божого, произжавь – / Шапки зь себе не знимає / За те панове, великий гріх маю. / Тепер погибаю!» [13, с. 234]. Буря на морі стихає тільки тоді, коли попович прилюдно кається у своїх гріхах, і Бог врятовує від погибилі всіх, хто був на кораблі. До речі, схожий мотив присутній і в «Житті Миколи Чудотворця», що говорить про те, що деякі особливості сюжету життя найулюбленішого українським народом святого могли перейти і до народних дум та легенд та продовжити побутувати серед народу.

Отже, мотив покаяння, яким наскрізь пройнята барокова література (богослужбова література, житія святих, «Пролог», що містить повчання на кожний день відповідно від свята та дня пам'яті святого), знайшов пряме віддзеркалення в доробку Т. Шевченка і посів там чільне місце, причому як у ранній, так і в пізній його творчості. Можна сказати, що мотив каяття в Шевченка є відповідником його барокового взірця.

Хоча існує низка праць, яка пов'язує звернення Т. Шевченка до подібних мотивів з основною спрямованістю Кирило-Мефодіївського товариства, основні ідеї якого засновані на «євангельському вченні», житті «по правді», ряд учених вважає, що в поемі «Москалева криниця» мотив покаяння варнака виступає засобом-тропом для створення поетом сатиричного образу суспільства й держави [4, с. 91-110].

Література

1. Александров А. В. Образный мир агиографической словесности (1990–1997): статьи и материалы / А. В. Александров; [отв. ред. А. В. Мишанич]. – Одесса: Астропринт, 1997. – 174 с.
2. Барабаш Ю. Я. «Страшна помста в трьох вимірах». Вибрані студії: Сковорода. Гоголь. Шевченко / Ю. Я. Барабаш; [авт. передм. В. Панченко]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 742 с.
3. Івакін Ю. А. Проблема етичного вибору. Нотатки шевченкознавця / Ю. А. Івакін // Радянське літературознавство. – 1980. – № 3. – С. 55-65.
4. Розумний Я. Чи вичерпано «Москалеву криницю?» / Я. Розумний // Світи Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження

- поета. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 53-90. – (Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Філологічна секція: У 2 т. Т. 2.).
5. Росовецький С. Агіографія християнська в літературній творчості Шевченка / Станіслав Росовецький // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка [Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 321-342.
 6. Ростовский Д. Житіє Святого Праведнаго Филарета Милостивого / Д. Ростовский // Житія святих на русском языке изложенные по руководству Четых-Миней св. Димитрія Ростовского с дополненіями, объяснительными примечаниями и изображениями святих. – К., 2006. – С. 8-34. – Кн. 4.
 7. Ростовский Д. Житіє преподобной матери нашей Маріи Египетской / Д. Ростовский // Житія святих на русском языке изложенные по руководству Четых-Миней св. Димитрія Ростовского с дополненіями, объяснительными примечаниями и изображениями святих. – К., 2006. – С. 5-24. – Кн. 8.
 8. Ростовский Д. Память блаженной Таисіи / Д. Ростовский // Житія святих на русском языке изложенные по руководству Четых-Миней св. Димитрія Ростовского с дополненіями, объяснительными примечаниями и изображениями святих. – К., 2006. – С. 304-307. – Кн. 9.
 9. Ушкалов Л. В. Бароко та творчість Шевченка / Л. В. Ушкалов // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 1999. – № 1. – С. 51-55.
 10. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 1: Поезія, 1837–1847 / [упоряд., комент., ред. В. С. Бородін; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – 781 с.
 11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 2: Поезія 1847–1861; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородін; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – 775 с.
 12. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородін; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – 589 с.
 13. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. Буквар южнорусский. Записи народної творчості; [упоряд., комент., ред. В. С. Бородін; ред. В. І. Мазний]. – К.: Наук. думка, 2001. – 493 с.

14. Шлемкевич М. Верхи життя і творчості: промови – доповіді / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – 92 с.

Анотація

О. В. Кулікова. Мотив святости й покаяння в творчості

Т. Шевченка

Метою нашої статті є висвітлення питання звернення Т. Шевченка до агіографічних мотивів. У статті розглянуті особливості «Мотиву святости й покаяння» в бароковій літературі (агіографічній і гімнографічній) та його віддзеркалення в доробку Т. Шевченка. Мотив покаяння є наскрізним у поемах «Гайдамаки», «Варнак», «Відьма». До цього мотиву додаються також барокові мотиви примирення, всепрощення й молитви, які є ключовими в євангельському вченні, і відповідно, широко застосовані в проповідницькій та агіографічній літературі. Крім того, Шевченко за зразком барокових авторів, переслідує повчальну мету – проповідує правила благочестивого християнського життя. Мотив покаяння, яким наскрізь пройнята барокова література, знайшов пряме віддзеркалення в доробку Т. Шевченка та посів там чільне місце, причому як у ранній, так і в пізній його творчості. Можна сказати, що мотив каяття в творах Т. Шевченка є відповідником його барокового взірця.

Ключові слова: бароко, мотив, агіографічні джерела, вплив на творчість.

Аннотация

О. В. Куликова. Мотив святости и покаяния в произведениях

Т. Шевченко

Целью нашей статьи является освещение вопроса обращения Т. Шевченко к агиографическим мотивам. В статье рассмотрены особенности «Мотива святости и покаяния» в литературе барокко (агиографической и гимнографической) и его отображение в наследии Т. Шевченко. Мотив покаяния является сквозным в поэмах «Гайдамаки», «Варнак», «Ведьма». К этому мотиву добавляются также мотивы примирения, всепрощения и молитвы, которые являются ключевыми в евангельском учении, и соответственно, широко используются в проповеднической и агиографической литературе. Кроме того, Шевченко по примеру авторов литературы барокко, преследует назидательные цели – проповедует правила благочестивой христианской жизни. Мотив покаяния, которым насквозь пронизана литература барокко, нашёл прямое отображение в литературном наследии Тараса Шевченко и занял там центральное место, причём как в раннем, так

и в позднем периоде его творчества. Можно сказать, что мотив покаяния соответствует его образцу в литературе барокко.

Ключевые слова: барокко, мотив, агиографические источники, влияние на творчество.

Summary

O. V. Kulikova. Sanctity and Repentance Motif in T. Shevchenko's Heritage

The aim of the article is to show the ties T. Shevchenko's creative activity with hagiographic motifs. The article deals with peculiarities of the Sanctity and repentance motif in Baroque literature (hagiographic and hymnologic) and its reflection in Shevchenko's heritage. The repentance motif is a prevailing one in the "Gyidamaki", "Varnak", "Vidyma" poems. These motifs go together with the reconciliation, forgiveness and prayer motifs which are prevailing in Christian Science, and, correspondently, are widely used in the homiletical and hagiographic literature. Besides, following the example of the Baroque authors, Shevchenko has didactic aims – propagates the rules of godly Christian life. The repentance motif, which passes through the Baroque literature, is directly reflected in Shevchenko's heritage and has a leading place in his creative work (early and later period). It can be said that repentance motive in T. Shevchenko's works corresponds to its pattern in the Baroque literature.

Key words: Baroque, motif, hagiographic sources, to influence creative work.

Інформація про автора

Кулікова Оксана Володимирівна – викладач кафедри іноземних мов Харківського національного медичного університету; просп. Леніна, 4, м. Харків, 61022, Україна